

СПІВВІДНОШЕННЯ НАУКИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА І ФІНАНСОВОЇ НАУКИ

Наука фінансового права протягом свого історичного розвитку знаходиться у тісному взаємозв'язку з політичною економією і фінансовою наукою. Даний взаємозв'язок особливо характерно проявився у працях Адама Сміта, який обґрунтував правову природу податку і дав один із самих сильних імпульсів для розвитку фінансової науки і науки фінансового права. Уявлення про сутність та значення науки фінансового права як складової юриспруденції постійно еволюціонувало і трансформувалось у зв'язку з її власним, внутрішнім розвитком та внаслідок економічних, суспільно-політичних змін. Протягом всього XIX ст. фінансове право розвивалось у нерозривній єдності з економічною наукою (її частиною про фінанси), а тому наукові дослідження у фінансовій сфері являли собою, за виразом А. М. Козиріна, своєрідний економіко-юридичний симбіоз [12]. Однак подібний взаємозв'язок мав і свої негативні сторони. Комплексний економіко-юридичний характер призводив до змішування, взаємозаміни понять: «фінанси» та «фінансове право»; «фінансова наука» та «наука фінансового права», що не сприяло розвитку власного понятійно-категорійного апарату даних наук, ускладнювало вироблення і застосування власного методологічного інструментарію. Вирішального значення набув факт відносно пізнього усамостійнення фінансового права і його історії як науки та взаємозв'язок із суміжними дисциплінами, що формувалися майже одночасно.

В даній статті ставиться за мету охарактеризувати взаємозв'язок та взаємовплив науки фінансового права і фінансової науки на етапах їх становлення як самостійних галузей знань. Визначити основні критерії співвідношення науки фінансового права як складової юриспруденції із фінансовою наукою.

У працях кінця XIX — початку XX ст. фактично наскрізною є тенденція, коли у роботі під назвою «фінансове право» під поняттям науки фінансового права розкривається зміст фінансової науки і навпаки. Прикладом сказаному є підручник В. О. Лебедева «Фінасове право» (1882–1885) [14], який сучасники називали фінансовою енциклопедією і який був перевиданий у багатьох європейських країнах. Зокрема, В. О. Лебедев відзначав: «Взагалі, всі засоби, якими держава може володіти для реалізації своїх цілей, незалежно від того, чи ці засоби знаходяться у приватних коштах громадян, чи у речових матеріалах, капіталах, грошових зборах тощо — всі вони повинні називатись фінансами. Господарська діяльність держави, спрямована на набуття матеріальних засобів, становить фінансове господарство. Правила фінансового господарства, втілені у законодавчі норми, є фінансовим законодавством або фінансовим правом. Теоретичне дослідження всіх даних основних понять, тобто фінансів, фінансового господарства і фінансового права становить фінансову науку» [14, 36].

Такої ж позиції дотримувався І. І. Патлаєвський, який писав: «У державному господарстві господарем є держава. А оскільки все існування держави просякнуте ідеєю права, то всі органи держави у своїй діяльності визначаються позитивним законодавством. Тому організація господарства даної держави а також способи господарського управління у будь-якій державі визначаються позитивним правом або фінансовим законодавством. По суті справи, фінансове позитивне законодавство або фінансове право держави є практичним додатком положень науки фінансів до умов даної держави, втіленим у форму закону. На цій підставі науку про державне господарство країни називають також наукою фінансового права» [19].

Розмежування науки фінансового права від фінансової науки у вітчизняній правовій думці вперше запропонували С. І. Іловайський та І. Т. Тарасов. На думку С. І. Іловайського, між фінансовою наукою та наукою фінансового права існують суттєві відмінності, пов'язані з їх призначенням. Зокрема, даний автор вказував: «Фінансова наука у вузькому значенні цього слова повинна досліджувати явища фінансового господарства та визначення основних його закономірностей. Однак кожна цивілізована держава має власні закони, які визначають і регулюють її фінансовий устрій і управління. Сукупність юридичних норм і законів, за якими держава веде власне господарство, становить фінансове право. Отже, фінансова наука — це фінансова теорія, яка відповідає на питання, яким повинно бути фінансове господарство відповідно до сьогоденних уявлень. Наука фінансового права — це наука, яка відповідає на питання, яким є фінансове господарство держави в дійсності. В силу цього найбільш доцільно називати нашу науку наукою фінансового права» [7].

Одним з найбільш принципових питань, які обговорювалися в юридичній науці даного періоду, було питання про самостійність науки фінансового права та її місце в системі науки. Як відзначила О. Ю. Грачова [5, 490], до початку ХХ ст. сформувалося два підходи до розуміння цієї проблеми, які і до цього часу знаходять своїх прихильників і опонентів. Представники першого підходу ототожнювали науку фінансового права з фінансовою наукою і включали її в розділ політичної економії. Такий підхід сформувався під впливом концепції видатного німецького економіста К. Г. Рау, який мав великий авторитет серед представників фінансової думки Росії ХІХ–ХХ ст. К. Г. Рау відзначав, що наука про устрій державного господарства, або про кращий спосіб задоволення державних потреб матеріальними цінностями називається наукою про фінанси і складає частину політичної економії [21]. Позицію щодо заперечення самостійного характеру фінансової науки займав М. М. Капустін, який також розглядав її невід'ємною частиною політичної економії [9, 42].

В розумінні представників німецької школи фінансів ХV–ХІХ ст. наука фінансового права (у той час — фінансова наука) визначалась як сукупність знань, що відображають реальні дії держави відносно ведення власного фінансового господарства. Як відзначав Гоффман, фінансове право — це перш за все сукупність законодавчих постанов про фінансово-правовий устрій і державне управління фінансів. Його думку розвивав Л. Штейн, вказуючи, що фінансове

право — це сукупність правил, що обмежують вплив державної влади [27]. Особливого поширення даний підхід отримав у російській імперській науці фінансового права. В. О. Лебедев, а пізніше І. І. Янжул пріоритетним вважали юридично-догматичне значення науки фінансового права як похідної законодавчої практики держави. Подібний підхід дозволив їм констатувати наявність двох споріднених наукових дисциплін у галузі публічних фінансів: «фінансового права» і «фінансової науки» [13, 41–43]. Характерною рисою у визначенні фінансово-правової науки, її місця і значення В. О. Лебедева, С. І. Іловайського, І. Ю. Патлаєвського, І. Т. Тарасова, І. І. Янжула була та, що фінансово-правова наука може указувати тільки на те, що може бути зараз і в даній місцевості. З цього робився висновок, що наукові положення завжди умовні і не мають загального характеру. Такої ж позиції дотримувались і інші представники плеяди російської науки фінансового права [24]. «Взагалі фінансова наука складалася під сильним впливом напрямів, які мали місце в політичній економії, — писав І. Х. Озеров. — Щодо методу фінансової науки, то до неї застосовані і дедукція, і індукція. На її методологію чинять вплив течії політичної економії: так, дедуктивний метод, застосований Д. Рікардо до останньої, був перенесений ним і в фінансову науку, а історична школа, що виступила з індукцією, намагалась розповсюдити її і на вивчення фінансів» [18].

Представники другого підходу, серед яких В. О. Лебедев, І. Т. Тарасов, С. І. Іловайський та цілий ряд інших, наполягали на самостійному характері науки фінансового права. Зокрема, С. І. Іловайський стверджував, що політична економія займається дослідженням законів приватного господарства, тоді як фінансова наука вивчає господарські явища суспільних утворень. Тому, на його думку, політичну економію слід вважати наукою про приватне господарство, а науку фінансового права — наукою про публічне господарство [8, 3]. Запропонований С. І. Іловайським підхід отримав підтримку серед більшості дослідників фінансового права [5, 494–495].

Визначаючи фінансове господарство держави предметом науки фінансового права, дослідники фактично одноставно наголошують на його публічному характері. Ознака публічності фінансів і фінансового господарства визначається одним з головних критеріїв об'єкта науки фінансового права. Одним з перших окреслив проблему співвідношення інтересу держави, провінції та громади Р. Кауфман, відзначивши при цьому, що загальний суспільний інтерес є диференційованим, може виражатись і забезпечуватись не тільки державою, а й безпосередньо громадами [23]. Як відзначав Л. В. Ходський, відмінність державного господарства від приватного, як і відмінність державних фінансів від фінансів приватних, полягає у різних шляхах і засобах задоволення існуючих потреб суб'єкта, відповідно — держави і окремого громадянина [26, 14]. Схожі позиції зустрічаємо й в інших авторів даного періоду [4]. Щодо останнього, відзначимо, що з точки зору сучасної філософії та соціології, інтерес визначається саме як відношення соціальних суб'єктів до оточуючої дійсності, зумовлене положенням цих суб'єктів, яке включає в себе їх потреби, шляхи і засоби задоволення цих потреб [26, 32]. Тобто, не використовуючи саму науко-

ву категорію «публічний інтерес», російські імперські науковці-фінансисти характеризували правове регулювання фінансових відносин на основі його сутнісних характеристик. В радянський період розвитку правової науки проблеми дослідження публічного характеру фінансів фактично були зняті з обговорення, оскільки радянською наукою і практикою все «публічне» фактично ототожнювалось з «державним» [20, 195]. Крім того, як вдало відзначає А. А. Нечай, дослідження базових, первинних ознак «публічності» у суспільних явищах набуло більше політичного, ніж наукового характеру [16].

С. В. Запольський, ставлячи питання: чим пояснюється те, що більшу групу економічних відносин держава регулює саме як фінансові правовідносини, автор сам відповідає, що поясненням цьому є особлива зацікавленість, навіть — обов'язок держави у захисті, задоволенні та гарантуванні публічного інтересу. Як продовжує свою думку автор, не держава створює чи перетворює ті чи інші економічні відносини у фінансово-правові, а саме публічний інтерес щодо їх реалізації примушує державу регулювати частину грошового обігу імперативними, а не цивільно-правовими методами [6]. О. В. Покачалова визначає публічний інтерес критерієм обґрунтування приналежності окремого фінансово-правового інституту до галузі фінансового права. Причому публічність як наукова категорія використовується даним автором при ідентифікації предмета, методу фінансово-правового регулювання, а також при характеристиці суб'єктів фінансово-правових відносин [20, 198]. Співвідношення публічного і приватного інтересу суб'єкта податкових правовідносин характеризує В. О. Соловйов. На його думку, публічний і приватний інтерес при сплаті податкових сум можуть збігатися, оскільки у повній і належній сплаті податків зацікавлене як все суспільство, так і окремий громадянин як член цього суспільства [22].

Розуміння публічного інтересу як одного з критеріїв ідентифікації публічних фінансів панує сьогодні і в західноєвропейській науці фінансового права. Тракткування відносин, які є предметом фінансового права, саме як публічних фінансів призвело до того, що категорія «публічний інтерес» у західній фінансово-правовій літературі набула ознак атрибутивності та перманентності, а сама наукова дисципліна досить часто визначається як «публічні фінанси» [1; 2].

Аналізуючи стан застосування та дослідження даної наукової категорії у фінансово-правовій науці, ми можемо відзначити, що основними підходами до визначення публічного характеру фінансів є, відповідно, об'єктивістський та суб'єктивістський. Як відзначає А. А. Нечай, публічний характер інтересу, що виражається у правовідносинах, є ознакою публічності фінансів як різновиду суспільних відносин. В цьому вона погоджується з Ю. О. Тихомировим, який вказує, що основною ознакою «публічності» є наявність публічного інтересу, як сумарного, узагальненого інтересу у кожній із певних сфер: економічній, соціальній, фінансовій тощо [25]. Із суті зазначених нами позицій випливає, що вираження публічного інтересу розглядається як елемент об'єктивно існуючих суспільних відносин, об'єктивна необхідність, підстава, причина діяльності суб'єктів цих правовідносин. Як з цього приводу пише С. В. Михайлов, інтерес належить до об'єктивних категорій, оскільки, по-перше, інтереси існу-

ють на основі об'єктивних потреб суб'єкта, тобто потреба є сутністю інтересу. По-друге, інтереси зумовлені суспільними відносинами, які самі по собі теж є об'єктивним явищем [15].

Прихильники іншого підходу відзначають домінування внутрішнього фактору публічного інтересу — мотиваційного стану, який спонукає до певних дій. В цьому відношенні особливо підкреслюється вольовий момент публічного інтересу. Зокрема, І. Х. Озеров, досліджуючи проблеми співвідношення державного і суспільного інтересів, відзначав, що суспільні групи, користуючись своїм впливом на державну владу, намагаються із своїх власних потреб зробити колективні потреби, тобто задовольняти їх за суспільний, а не за власний рахунок [17]. Такої ж позиції дотримувались й інші юристи-фінансисти дореволюційного періоду [11], подібні ідеї зустрічаються у сучасній фінансово-правовій літературі. Так, на думку М. В. Карасьової, сьогодні існують дві причини, які безпосередньо і цілком явно визначають активізацію фінансово-правового регулювання: економічна і політична. Економічна причина полягає в тому, що в умовах ринкової економіки державі протистоїть «ціла армія» економічно самостійних господарюючих суб'єктів, з інтересами яких вона повинна рахуватись. Тому державі необхідно «примудратись» у ході фінансово-правового регулювання для того, щоб забезпечити безконфліктне відчуження грошових коштів господарюючих суб'єктів на публічні цілі, а також для того, щоб справедливо розподілити отримані кошти. Політична причина фінансово-правового регулювання полягає в існуючому політичному процесі, політичному багатоголоссі суб'єктів політичного спілкування [10].

Таким чином, вивчення історії науки фінансового права дозволяє прослідкувати, як фінансова практика і теоретичні дослідження формували науку про фінанси, яка першопочатково розвивалась в рамках економічної науки. Виділення в самостійну науку означало формування її як науки про публічні фінанси, яка досліджує створення державою, шляхом застосування відповідного правового інструментарію, домінуючої серед всіх грошових фондів і фінансових господарств системи державних фінансів, спрямованих на забезпечення і реалізацію публічного інтересу.

Література

1. Bouvier M. Finances publiques / M. Bouvier, M.-C. Esclassan, J.-P. Lassale. — 5 ed. — Paris, 2000.
2. Wood Ph. R. Comparative Financial Law / Ph. R. Wood. — London, 1995. — (Law and Practice of International Finance Series).
3. Берендтс Э. Н. Русское финансовое право / Э. Н. Берендтс. — СПб., 1912. — С. 14.
4. Боголепов М. И. Финансы, правительство и общественные интересы / М. И. Боголепов. — СПб. : Изд-во Поповой О. Н., 1907. — С. 7–8.
5. Грачева Е. Ю. История науки финансового права // История юридических наук в России : сб. ст. / под. ред. О. Е. Кутафина. — М., 2009. — С. 490–495.
6. Запольский С. В. О предмете финансового права // Правоведение. — 2002. — № 5. — С. 27.
7. Иловайский С. И. Определение, содержание и значение науки финансового права в связи с кратким очерком финансового положения главнейших государств / С. И. Иловайский. — О., 1887. — С. 12.
8. Иловайский С. И. Учебник финансового права / С. И. Иловайский. — О., 1895. — 334 с.

9. Капустин М. Н. Чтения о политической экономии и финансах / М. Н. Капустин. — Ярославль, 1879. — 382 с.
10. Карасева М. В. Политическая обусловленность финансово-правового регулирования // Финансово-правовая доктрина постсоциалистического государства : сб. науч. докл. и сообщ. по материалам междунар. науч. конф. 22–24 сент. 2003 г. — Черновцы : Рута, 2003. — Вып. 1. — С. 27.
11. Климентов П. С. Новые приемы изучения в финансовой науке // Профессор-идеалист : сб. ст., посвящ. памяти П. С. Климентова. — М., 1904. — С. 18.
12. Козырин А. Н. В. А. Лебедев и развитие финансово-правовой науки в России // Финансовое право : учебник / В. А. Лебедев. — М. : Статут, 2000. — С. 14. — (Золотые страницы финансового права России).
13. Лебедев В. А. Финансовое право : лекции. Т. 1 / В. А. Лебедев. — Изд. 2-е. — СПб. : Обществ. польза, 1882. — С. 41–43.
14. Лебедев В. А. Финансовое право : учебник / В. А. Лебедев. — М. : Статут, 2000. — 461 с. — (Золотые страницы финансового права России).
15. Михайлов С. В. Интерес как общенаучная категория и ее отражение в науке гражданского права // Государство и право. — 1999. — № 7. — С. 88.
16. Нечай А. А. Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків : монографія / А. А. Нечай. — Чернівці : Рута, 2004. — С. 29.
17. Озеров И. Х. Основы финансовой науки. Вып. 1. Учение об обыкновенных доходах / И. Х. Озеров. — 4-е изд. — М., 1911. — С. 11.
18. Озеров И. Х. О приемах изучения финансовой науки / И. Х. Озеров. — М., 1903. — С. 6.
19. Патлаевский И. И. Курс финансового права / И. И. Патлаевский. — О., 1885. — С. 21.
20. Покачалова Е. В. Доктрина финансового права и новое финансовое законодательство об институтах государственного кредита и государственного долга // Правоведение. — 2002. — № 5. — С. 194–204.
21. Рау К. Г. Основные начала финансовой науки. Т. 1 / К. Г. Рау. — СПб., 1867. — С. 4.
22. Соловьев В. А. Частный и публичный интересы субъектов налоговых правоотношений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. А. Соловьев. — М., 2002. — С. 11.
23. Сорокина Ю. В. Русское финансовое право: понятие и определение предмета // Правоведение. — 2001. — № 2. — С. 28.
24. Тарасов И. Очерк науки финансового права / И. Тарасов. — Ярославль, 1883. — С. 14.
25. Тихомиров Ю. А. Публичное право : учебник / Ю. А. Тихомиров. — М. : БЕК, 1995. — С. 53–55.
26. Ходский Л. В. Основы государственного хозяйства. Курс финансовой науки / Л. В. Ходский. — СПб., 1913.
27. Янжул И. И. Основные начала финансовой науки. Учение о государственных доходах / И. И. Янжул. — М. : Статут, 2002. — С. 47.

Анотація

Хохуляк В. В. Співвідношення науки фінансового права і фінансової науки. — Стаття.

У статті досліджується співвідношення науки фінансового права та фінансової науки на етапах їх становлення як самостійних галузей знань. Визначаються основні критерії співвідношення науки фінансового права як складової юриспруденції із фінансовою наукою. Встановлено, що ознака публічності фінансів і фінансового господарства є одним з головних критеріїв об'єкта науки фінансового права.

Ключові слова: фінансове право, наука фінансового права, фінансова наука, публічні фінанси, публічний інтерес.

Аннотация

Хохуляк В. В. Соотношение науки финансового права и финансовой науки. — Статья.

В статье исследуется соотношение науки финансового права и финансовой науки на этапах их становления в качестве самостоятельных отраслей знаний. Определяются основные критерии соотношения науки финансового права как составной части юриспруденции с финансовой наукой. Установлено, что признак публичности финансов и финансового хозяйства является одним из главных критериев объекта науки финансового права.

Ключевые слова: финансовое право, наука финансового права, финансовая наука, публичные финансы, публичный интерес.

Summary

Khokhuliak V. V. The correlation of financial law's science and financial science. — Article.

In the article is probed correlation of science of financial law and financial science on the stages of their becoming in quality the independent areas of knowledges. The basic criteria of correlation of science of financial law are determined as component part of jurisprudence of financial science. It is set that a sign of publicness of finances and financial economy is one of main criteria of object of science of financial law.

Keywords: financial law, science of financial law, financial science, public finances, public interest.

УДК 341.96:339.7:338.124.4

А. С. Нестеренко

ФІНАНСОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ ЯК ЧАСТИНА МІЖНАРОДНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Ще давньоримський державний діяч і філософ Марк Тулій Цицерон якось сказав: «Світовий організм є нерозривне ціле». Не можна не помітити, що давня істина є настільки очевидною саме для міжнародної фінансової системи. Міжнародна фінансова система — це в якомусь сенсі «кровоносна система» всієї світової економіки. У самому загальному плані весь суспільний простір, в якому мешкають гроші, здійснюється транскордонний рух фінансових ресурсів та осіб (постачальників \ одержувачів фінансових ресурсів) в певних правових і міжнародно-правовому режимах, називається міжнародною фінансовою системою [1].

Основні напрями, за якими здійснюється рух грошових потоків у світовому господарстві — це взаємовідносини між господарюючими суб'єктами як всередині однієї країни, так і різних країн; взаємовідносини між урядами різних держав та міжнародними (у т.ч. фінансовими) організаціями; взаємовідносини держави і суб'єктів світогосподарських зв'язків з міжнародними фінансовими інституціями. Отже, світові фінансові потоки обслуговують міжнародну торгівлю товарами, послугами, перерозподіл капіталів та робочої сили між країнами [30].

Світова фінансова система, так само як і національна фінансова система, в тому числі українська фінансова система, переживає в даний час важку кризу, що викликає хвилю недовіри до фінансової системи і до державного управління фінансами.

Сучасна фінансово-економічна криза — це в першу чергу криза фінансової системи, що показує її неспроможність, а також необхідність у чіткому державному регулюванні. Нові індустріальні країни (НІС) Азії мають значний досвід щодо реабілітації та реформування національної фінансової системи в умовах кризи. Саме фінансова криза 1998 року почалася з цього регіону, і причиною її сьогодні вже сміливо можна назвати нестабільність фінансового